

DR. KAPOSZ ZOLTÁN*

**AZ AGRÁRKONJUNKTÚRA HATÁSA A NAGYKANIZSAI URADALOM
ERDŐGAZDÁLKODÁSÁRA (1850–1914)**

*THE IMPACT OF THE AGRARIAN BOOM ON THE FORESTRY
OF THE MANOR OF NAGYKANIZSA (1850–1914)*

ABSTRACT

This study is about the economic modernisation of the Manor of Nagykanizsa (5800 hectare). The Manor of Nagykanizsa was the property of the Prince-Batthyány family for more than 200 years. There was an agricultural boom in 1850-80 in Hungary. During this period the agricultural production increased while the grain strengthened its mono cultural position. In these years the profit maximisation took a central place in the officers' thinking. According to this, a size of 1140 hectare of wood around Nagykanizsa was cut off in 1871–72. The forestry of the manor was controlled by excellent, qualified forest engineers. This released area was used for grain production and livestock. The conversion of forestry had several impacts. It modified the lifestyle of the local society; meanwhile, at the remaining parts it created a professional, country-famous forestry. It was also an important income source of the actual landlord.

Bevezetés

Manapság egyre szélesebb társadalmi körben terjed a természeti értékek újragondolása. Mindez főleg akkor fontos, ha a globális veszélyekre gondolunk: az őserdők kiirtására, az átlaghőmérséklet emelkedésre, az üvegházhatásra, a levegő romlására. Ezt a helyzetet a hedonista ember idézte elő azezal a felelőtlen gazdálkodásával, amelynek motívumai főleg az elmúlt kétszáz év piacgazdálkodási gyakorlatában gyökereznek. Rövid tanulmányunk azt mutatja be, hogy az 1870-es években a tőkés gazdasági rendszer létrejötte során mi történt a Nagykanizsa város környékén lévő hatalmas erdőségekkel, milyen motívációk vezettek a csaknem 2000 holdnyi város környéki erdő kiirtásához.¹

Munkánk apropóját egy érdekes jogeset adja. Kutatásaink során a Magyar Országos Levéltárban, illetve a Zala-és a Vas Megyei Levéltár anyagában találtunk olyan forrásokat, amelyek szerint 1879-ben egy jogi eljárás indult meg Zala vármegye törvényhatósága előtt. Az eljárás tárgya egy képviselői panasz volt, miszerint a hercegi „...kanizsai uradalomban nagyobb terjedelmű erdőségek kiirtva lettek a megyei hatóság tudta és engedelmé nélkül”.² A szokásoknak megfelelően elhúzódo vizsgálat indult különböző joghatóságok előtt, az ügy több fórumot megjárt, mígnem tisztázódtak az erdőirtás valós részletei.³ Bár az ügy az uradalom számára megnyugtatóan zárult, mégis érdemes egy pillantást vetni arra, miért is került sor az erdőirtásra. Bemutatásakor nem annyira az ügy jogi fordulataira, hanem az erdők változására koncentrálnak.

* A PTE Közgazdaságtudományi Kar egyetemi tanára, az MTA doktora.

Az erdő a hagyományos gazdálkodás rendszerében

Kanizsa hosszú időn keresztül a Batthyány hercegek hitbizományának mezővárosa és uradalmi központja volt. Jogállása az 1871. évi községi törvényig mezőváros, majd pedig rendezett tanácsú város volt. A városiak az erdőket a 18. század első felében még szabadon használhatták. Miután azonban 1743 végén gróf Batthyány Lajos megvette a várost és az uradalmat, szigorodtak az erdőhasználati feltételek, de a lakosság megélhetéséhez továbbra is szükség volt az erdőkre. 1811-ben a városi polgárság és Batthyány Fülöp herceg egy szerződéssel szétosztotta a város határában lévő földeket, amely alapján a polgárok a földek mintegy 80%-ával rendelkeztek (10 322 hold), míg a földesúrnak mintegy 20%-nyi föld maradt (2630 hold). Az erdőket illetően még erősebb volt a városi dominancia: a városnak jutott 5333 hold, míg a földesúrnak mindössze 543 holdnyi erdeje maradt. Az erdőkezelést illetően mindkét félnek figyelemmel kellett lennie a jogszabályokra, különösen a Mária Terézia által 1769-ben kibocsátott erdőrendtartásra, valamint az 1807. 21. tc-re, amely főleg az alattvalói közösségek esetében tartalmazott szigorú előírásokat, így például azt, hogy az erdőket a közösségnek együtt kell használni.

Az 1848. évi törvények, valamint az 1853. évi császári pátens után kialakultak a polgári tulajdonviszonyok. A város az idők során egyre több földet szerzett meg a földesúrtól, így 1871-ben, egy Fülöp herceg halála után készült összeírás szerint a 12 900 holdas területnek már 85%-a volt a városiaké, míg a hercegi család földjei már csak 1200 holdat tettek ki.⁴ Ez az 1200 hold integráns részét képezte a város körüli uradalmi birtokoknak, amelyek Sormás, Szeptnek, Homokkomárom, Obornak, Eszteregnye, Fityeháza és Bajcsa körül terültek el, s amely uradalomnak 1871-ben 9891 hold volt a terjedelme. Tegyük hozzá, hogy a kanizsai központú nagybirtok egy nagyobb, egységes irányítású, öt uradalomból álló, 32 675 holdas hercegi hitbizománynak volt a része.⁵

Az erdő a legnagyobb kiterjedésű földbirtoktípus volt Kanizsán. A város körül északi, keleti és déli irányban mintegy 5500 holdnyi olyan homokos terület található, ahol erdők helyezkedtek el. Ez a terület alapvetően abban különbözött az ország más homoki területeitől, hogy ezen a tájon jelentős a csapadékmennyiség, amely lehetővé tette jó néhány fafajta megélhetését.⁶ Erdő sok helyen volt a város határában, a legnevezetesebb részek az Alsó-erdő, a Felsőerdő, a Katonatemetés, a Bálíkás és a Vajda voltak.⁷

Miért volt fontos az erdő a lakosságnak? Az erdő a korabeli népesség számára a megélhetés alapvető feltételeit biztosította. A fa univerzális alapanyag volt, a házipítéstől annak berendezésén keresztül az ipari termelőeszközökig szinte minden fából készült, nem is beszélve a tüzelőről. A faizás sokáig olyan jog volt, amelyet a város a földesúrával szemben hosszú távon magának tudott biztosítani: minden marhával rendelkező városi gazda egy szekér tűzifát termelhetett ki és szállíthatott az udvarába, az ellenőrzés és elosztás már a városi önkormányzat hatásköre volt. A városiak az 1753. évi úrbéri szerződésben is fenn tudták tartani régi jogukat, de kikötötte az uradalom, hogy sövénynek való vesszőt csakis a tisztartó engedélyével lehet vágni.⁸ Vannak adatok arra, hogy a 18. század vége felé már csak a szegényeknek engedélyezték a szabad faizást, a többiek számára a favágást, a fahordást feltételekhez kötötték. Az 1753. évi szerződésben a városiak megkapták az általuk használt erdőkben a sertésmakkoltatás lehetőségét, a gubacsszedés azonban tilalmazott volt számukra. A méhészkedés a Kanizsa-környéki nagyobb erdőkben elterjedt gazdálkodási tevékenység volt, olyannyira, hogy már magának a városnak kellett az erdei méhesekről intézkednie. A vadászat lehetősége eleinte nem volt fontos a földesúrnak, de a későbbiekben a lakosságnak megtiltották.⁹ E rövid áttekintésből is kitűnhet, hogy a városi és a város környéki erdők nagyon fontosak voltak a helyi lakosság megélhetése szempontjából.

Agrárkonjunktúra és az erdőirtások megindulása

Az 1850–73 közötti gazdasági konjunktúra nagy hatást gyakorolt a város életére. Egyrészt a népesség száma gyorsan emelkedett: a század közepi mintegy 10 ezer fős közösség 1870-re már 17 ezer főre növekedett. A lakosság jelentős része agrártermeléssel is foglalkozott, így nagyon fontos volt számukra, hogyan juthatnak újabb és újabb szántóparcellákhoz, kertekhez, rétekhez, szőlőkhöz. Másrészt az agrárkonjunktúra alatti magas árakat igyekezett az uradalom kihasználni, ezért lépéseket tett a hagyományos művelési szerkezet megváltoztatására, aminek többek között a nagy kiterjedésű erdők és legelők látták a kárát. Azt sem szabad ugyanakkor elfeledni, hogy az 1850-es években meginduló vasútépítések miatt is kritikus helyzetbe kerültek a régi erdőségek: egyrészt az építkezések alapanyagigénye miatt, másrészt a vasútépítés területi szükséglete miatt is csökkent az erdők területe.¹⁰ Nagykanizsán az 1861-ben megnyílt vasúthoz a hercegnek el kellett adnia egy nagyobb területet.¹¹ Ismert, hogy jelentős kanizsai vállalkozások nőttek fel az erdészet alapanyagán.¹² Ezeket a hatásokat jól mutatja Plosser Ignác uradalmi erdőmérnök jelentése 1858-ból, amely szerint a kanizsai uradalomban akkor 5556 hold erdő volt, ami annak következménye, hogy időközben 716 hold erdőt már kivágtak. Ennek nagy része Sáncz-pusztán történt, ahol mintegy 630 holdat irtottak ki.¹³ Tegyük hozzá, hogy a kanizsai uradalom erdői meglehetősen egyenetlen színvonalúak voltak, aminek egyik legfontosabb oka, hogy az 1860. évi úrbéri rendezésig az erdők egy része (1542 hold) közös használatú föld volt, így 4019 hold volt már korábban is tartósan az uradalom kezelésében.¹⁴

A 19. század második felében Magyarországon létrejöttek azok a törvények, amelyek már európai szintre emelték az erdőkezelés szabályozását. Az 1879. évi 36. számú erdőtvény szigorú közttségeket hozott. Ennek egyik eleme volt a királyi erdőfelügyelőségek, illetve az erdőhivatali központok felállítása. A törvény előírta az erdőtulajdonosoknak, hogy öt éven belül üzemtervet kellett készíteni, s azt az erdőhivatallal jóváhagyatni, amely intézménynek pedig kötelessége volt az erdőkezelési szabályokat betartatni.¹⁵ Az erdőhivatali szervezet az idők során némileg változott.¹⁶

Nagykanizsa város erdőkezelése

A polgári törvények kialakulása megteremtette a „*város legnagyobb kintsét*”, vagyis a Nagykanizsa tulajdonában lévő városi erdőt. Ez annyit jelentett, hogy a város közössége immáron rendelkezett saját erdejével, abban a polgároknak szabad legeltetési joga volt. A városi erdő ugyanakkor közbirtokosságban volt, amely fölött a város mindenkori testületei egzsztáltak. Az 1879. évi erdőtvény külön is előírta, hogy a közbirtokossági földeket együtt kell kezelni.¹⁷ 1871-ben Kis- és Nagykanizsa közös tulajdonában 3843 hold erdő volt.¹⁸ A jogszabályok szerint a városi erdők gondozására erdőmestert kellett fogadni, mivel a lakosság szabadossága miatt az erdők állománya jelentősen leromlott.¹⁹ Az erdőmester feladata volt a kanizsai erdőterület felmérése, a vágásterv elkészítése, a vágás biztosítása és ellenőrzése.²⁰ Mivel az üzemtervek készítésre a városnak, mint önkormányzati szervezetnek nem volt szakmai kapacitása, így annak létrehozására pályázatot kellett kiírnia.²¹ Tegyük hozzá, hogy szakmai vélemények szerint az üzemtervek szerint kezelt erdők állapota sokkal jobb volt, mint az üzemterv nélkülieké.²²

A szigorú szabályozás szerint az 1880-as évektől a városi kézben lévő erdők kivágását csak miniszteri engedéllyel lehetett végrehajtani, ám azt is látni kell, hogy a város szinte mindig megkapta erre a lehetőséget, amikor az ínségesekre hivatkozott. A nagykanizsai belvároshoz legközelebb a szabadhegyi szőlő melletti Békástói erdő feküdt, nem véletlen,

hogy azt vágják ki először.²³ Adataink szerint 1871-1910 között a város tulajdonában lévő erdők területe 472 holddal csökkent.²⁴ A városhoz tartozó erdőket a tisztviselők vadászat céljából szabadon használhatták. De a város nemcsak irtotta az erdőket, hanem telepített is: az 1900-as évek elején a futóhomokos gördvényi területekre fekete, erdei banksz- és szurkosfenyőt, valamint akácot telepített.²⁵

A városi erdők Nagykanizsa gazdálkodási rendszerében egyre fontosabbá váltak. Az erdei gazdálkodás alapfunkciója maradt a lakosság tüzelővel való ellátása, ugyanakkor a város bevételei között egyre fontosabbá vált az erdei jövedelem. Az 1880-as évek második felében az üzemtervi rendszernek megfelelően évi 2400–2500 m³ fát vágtak ki. Ennek egy részét hasáb-és dongafaként értékesítették, másik részét pedig a városi intézmények fűtésére és egyéb szükségletekre használták fel. Volt a városnak egy csemetekertje is, 1887-ben például 57 hl makkot ültettek el.²⁶ A városnak a századfordulón sikerült hosszú távú bérletbe adnia erdőket, ami egyrészt a bevételek stabilitása, másrészt pedig a hozzárendelhető kiadások szempontjából is jól jött.²⁷ A városnak kötelessége volt a vagyonával jól gazdálkodni, s minden bevételi forrást megragadni. A favágások alkalmával a terméket a helyszínen árverésen, azonnali készpénzfizetés terhe mellett értékesítették.²⁸ Ugyanígy jártak el a gubacstermessel is.²⁹ Ezek a bevételi források csak pár ezer forintot hoztak, de a városnak minden fillérré szüksége volt.

Az uradalom erdőkezelési gyakorlata

Batthyány Fülöp herceg 1871. évi halála kétségtelenül fordulópont volt az uradalom gazdasági működésében. A hitbizomány és a hercegi cím Batthyány Gusztáv kezébe került, aki 1838-tól kezdve Angliában élt, s a magyarországi nagybirtokaira igazából azért volt szüksége, hogy angliai életét finanszírozni tudja.³⁰ 1871-ig a nagykanizsai uradalomban alapvetően házi kezelésű majorsági termelést folytattak, ami a körmendi jószágkormányozóság és a kanizsai tisztartó irányításával történt. Az új tulajdonoshoz azonban sokkal jobban illett a bérleti gazdaság, ami viszont alapvető szakítás volt az uradalom korábbi gazdálkodási gyakorlatával. 1871 őszén a hitbizomány uradalmainak mezőgazdasági területeit négy vállalkozónak (Karczag Béla és István, valamint Nádosy István és Kálmánnak) évi 125 000 forintért 25 évre bérbe adták.³¹ A szerződés az egyes uradalmakon belül a birtokok szétválasztását is magával hozta: az erdők megmaradtak uradalmi kezelésben, de minden egyéb terület a haszonbérletkezesébe került. Az uradalom kezelésének e gyakorlata egészen a második világháború végéig megmaradt. Akkoriban a térségben a hosszú távú bérletek nem voltak ritkák, így például 1872-ben Festetics György nem messze lévő 60 ezer holdas birtokát (az erdők nélkül) 25 évre adta bérbe egy pénzügyi intézménynek.³²

Az erdőtörvény értelmében az uradalomnak is létre kellett hoznia a saját erdőhivatalát. A kezdeti időkben még volt helyi irányítója a nagykanizsai erdőgazdaságnak, de 1878–83 között pár évig a Körmenden működő főerdész látta el az irányítási feladatokat. Ennek kapcsán az uradalom bérlői úgy gondolták, hogy a szerződés révén minden földesúri városi épület felett rendelkeznek, s ebből komoly jogi perpatvar is kialakult, amelynek végén aztán az erdőhivatal vezetője végül is beköltözhetett a Fő úti hercegi épületbe.³³ A törvényi kötelezettségeknek való megfelelés és a gazdasági racionalitás mindenképpen egy főállású erdőmester alkalmazását feltételezte: 1885-től Pálffy Alajos erdőmester irányította az uradalmat, s így az erdőgazdálkodást is. Pálffy Trencsénből származott, az ottani Makón született 1856-ban. Középkorait Nyitrán és Budapesten, míg az erdészeti akadémiát Selmecbányán végezte el. Erdőgyakornokként a nagyváradai püspökségnél kezdte tevékenységét, majd 1885-ben került a nagykanizsai hercegi uradalomba, mint főerdész és uradalmi keze-

lő. Tevékenysége túlterjedt az uradalmi funkción: a megyei bizottságnak, nem különben a helyi takarékpénztárnak is biztosa volt.³⁴ halála után méltó követője akadt: 1924 elejétől Barthos Gyula kinevezésével folytatódott a térség minőségi erdőgazdálkodása.³⁵

1871 után a mindenkori erdőhivatali vezető gondoskodott az uradalom működtetéséről. Az ő feladata volt a bérleti szerződések teljesítésének ellenőrzése, a vagyonállag megőrzésének felügyelete, majd pedig a bérletek lejártával az új haszonbérlelőkkel való tárgyalás. Állandó kapcsolatban volt a jószágkormányzósággal, avagy a főtitkárral. A megmaradt hercegi földeken való erdészeti működési rendjét úgy alakították ki, hogy saját állandó munkások helyett a környék lakosságának munkaerejét (őket bérmunkásként alkalmazva őket) vették igénybe. Maga az erdészeti személyzet hét főből állt (erdőmester, körvadász, 5 erdőőr). Rajtuk kívül az uradalom alkalmazott még egy irodaszolgát és házmestert, egy kocsist, egy orvost és egy ügyvédet.³⁶ Az erdészeti foglalkoztatás egy különleges esete volt az első világháború, amikor is orosz hadifoglyokkal termeltetették ki a fát.³⁷

Amikor Batthyány Gusztáv herceg 1871-ben átvette a kanizsai birtokot, az teljesen aránytalan művelési szerkezettel rendelkezett. A terület 56 %-át kitevő erdők az uradalom vagyontömegének (művelhető föld, erdők, regálejogok, épületek) alig több mint 20%-ot jelentettek.³⁸ Ráadásul az erdők jövedelmezősége sem volt magas: 1871-ben az 5550 hold erdőből az évi jövedelem mindössze 13 901 forint volt, amihez még hozzá kell venni az 1000 forintnyi gubacs után járó, valamint az 1490 forint legeltetési bevételt, vagyis együttesen 16 372 forintot hozott a kanizsai erdő a mindenkori földesúrnak, ami meglehetősen alacsony összeg a szántógazdaság és állattartás bevételeihez képest.³⁹ Ugyanakkor a korszak az agrárkonjunktúra időszaka volt. Mivel az erdőkből származó holdankénti jövedelem a szántókénak csak 20–25%-át biztosította, így joggal merült fel a birtokkormányzó-ság által az erdők csökkentésének, illetve a szántók és rétek növelésének igénye. Csak összevetésként: 1895-ben az ország erdőszültségének aránya 22%, Zalái 25% volt,⁴⁰ vagyis a nagykanizsai hitbizományi birtokok esetében az 56%-os arány valóban nagyon magasnak mondható. A jószágkormányzóság világosan felismerte, hogy a „*hitbizományi uradalmak a hiányos gazdászati rendszer folytán keveset jövedelmeznek, és hogy a termelési ágak célszerű beosztása által a jövedelmezés nevezetes lendületet nyerne*”.⁴¹ Mindezt mérlegelve a felsőbb hatóságok beleegyezését elnyerve a hitbizomány négy uradalmában 3000 holdnyi erdő kivágását rendelték el, amiből a nagykanizsai uradalom területére 1936 hold jutott.⁴² A határozatot a Hitbizományi Bíróság jóváhagyta. Az 1871. évi bérleti szerződés világosan tartalmazta a bérlők erdőirtási feladatait. A relatíve magas éves bérleti díjat úgy állapították meg, hogy abba a kiirtott területeken folyó mezőgazdasági termelés hozadékát is belegondolták.⁴³

A kivágott fa piaci ára 275 865 forint volt, amely összeget a hitbizomány vagyonállagához csatoltak.⁴⁴ Mindazonáltal egy évtizeddel későbbi adatok arra utalnak, hogy az erdőirtás során követtek el számos hibát is. Ezek egyike lehetett, hogy sokszor olyan területeken is irtottak, ahol nem kellett volna, s jó minőségű faállományokat is elpusztítottak. A másik panasz az volt, hogy a bérlők összejátszottak a volt tisztekkel, s elképzelhető, hogy közösen, kölcsönös haszonnal döntöttek az irtandó területekről. Mindez ugyanakkor feltételesen értendő, mivel a panaszok az 1884. évi birtokátvételnél keletkeztek, amikor is Batthyány Gusztávtól fiához, Ödönhöz került a hitbizomány. Az átadás-átvétel alkalmával felvett jegyzőkönyv szerint az erdészeti károk mintegy 75 000 forintra rúgtak.⁴⁵

A hatalmas tarvágások után több nagy kiterjedésű major kialakítására került sor. Ekkor hozták létre Nagykanizsa keleti határában a 780 holdas felső-sánczi szántó- és rétgazdaságot, amely minőségi gazdálkodást produkált. De szintén ekkor jött létre Szepetnek határában a bánfapusztai major, nem is beszélve a Sormástól északra lévő Fülöpmajorról. Nem úszta meg az erdőirtást a kiskanizsai határ melletti, de már Homokkomáromhoz tartozó

Zsigárd sem. Szerencsére a homokkomáromi kerületnek Obornok falu határában lévő ösbükkös vidékét nem érte károsodás. Az 1870-es évek közepén az új majorokban épületeket emeltek, munkaerőt telepítettek, vagyis igen kiterjedt szántóföldi termelés és állattenyésztés indult meg. A századfordulón a külterületnek számító majorokban már mintegy 300 fő élt, ahol a felnőttek döntő többsége cseléd és béres volt. Levéltári kutatásaink során számos olyan mezőgazdasági épület tervrajzát sikerült megtalálnunk (istállók, sertésólak, birkaaklok, kukoricás górék, pajták stb.), amelyek mind az 1870-es évek közepén készültek, s a kiirtott területeken építették föl őket.⁴⁶ Ez érthető is: az új területeken a bérlők jövedelmet akartak elérni.

Mielőtt bárki esztelen pusztításra gondolna, jelezzük, hogy az erdők irtása a korabeli Magyarországon sajátos kortűnet volt: 1867–1885 között országos szinten 480 ezer holddal csökkent az erdőállomány területe.⁴⁷ Galgóczy Károly 1877-ben megjelent művében – érzékelve a hatalmas erdőirtásokat – már úgy vélekedett, hogy a korábbi aszályoknak, az éghajlatváltozásnak, s nem utolsósorban egyes térségekben bekövetkező egészségromlásnak az erdők pusztítása az alapvető oka.⁴⁸ De világosan lehetett ezt helyben is érzékelni. Neusiedler János zalai erdész 1875-ben azt írta, hogy „*Ismertem és megnevezhetnék Tolna-, Baranya, Zala, kiválólag Somogy és Veszprém megyékből több tekintélyes földbirtokost is, kik erdőiket irgalom nélkül letaroltatták, és voltak esetek, hol az erdésznek állását kellett odahagynia, mert a kezelése alatt álló erdő pusztítását, urának ellenére, akadályozni akarja*”.⁴⁹ Mintegy két évtizeddel később pedig azt állapíthatta meg, hogy „...*az erdőkezelés ... erdészek kezeiben volt, úgy látszik, hogy az erdők még sem szaporodtak, hanem 30–40% elpusztult*”.⁵⁰ Ugyanez volt a helyzet a szomszédos Somogyban is, ahol 1870–85 között az erdők terjedelme 28%-ról 21%-ra zuhant.⁵¹ Nemcsak a világi, hanem az állami és az egyházi nagybirtokokon is hatalmas erdőpusztításokat végeztek ebben az időben.⁵²

Az uradalom a törvényi előírásoknak megfelelően részletes üzemtervet készítettett, amelyben pontosan felmérték az erdők területét, illetve meghatározták az erdők kezelését. A terv kidolgozása során a hitbizomány két déli, egymáshoz közel eső uradalmának, a kanizsai és a Dráván túli ludbregi uradalom üzemtervét együtt készítették. Az üzemterv kidolgozása egy 3700 holdas területen nem volt egyszerű, s ráadásul sokba is került. A kanizsai–ludbregi üzemtervet 1872–75 között, vagyis négy év alatt dolgozták ki, összköltsége 9895 forint volt. Viszonylag sok ember kellett hozzá: a tisztek és szakértők mellett naponként négy napszámos, utóbbiak évente 97 napon át 70 krajcáros napszámmal dolgoztak.⁵³ A magas költségek miatt kérte is az uradalom, hogy a kiadást a hitbizomány vagyonállagának terhére állapítsák meg, ám ezt a kérést a hitbizományi bíróság elutasította, így csak az üzemi bevételekből lehetett finanszírozni a költségeket.⁵⁴

Az uradalom erdőállománya az 1870-es évek végén 3740 holdat tett ki, amelyből 60 éves fordára lett beosztva 3077 hold, 40 éves fordára pedig 663 holdnyi terület. A kanizsai erdőket öt üzemosztályba sorolták be.

1. táblázat. A nagykanizsai erdők üzemosztálybeli besorolása (1879)⁵⁵

Table 1. Classification of the forests of Nagykanizsa according to operating departments

Üzemosztály	Elhelyezkedése	Uralkodó fa
1. üzemosztály	Zsigárdi erdő	tölgy
2. üzemosztály	Nyíres erdő	nyír
3. üzemosztály	Obornaki	bükk
4. üzemosztály	Gyóttai erdő	gyertyán
5. üzemosztály	Cerina erdő	tölgy

Az uradalom erdőkezelési gyakorlatának része volt a tüzesetek utáni helyreállítás is. A hitbizományi kötöttségek miatt a haszonélvezőnek kötelessége volt minden egyes vagyontárgyról elszámolni a nagybirtokok várományosainak, ami egyben a rekonstrukció végrehajtását is feltételezte. Tüzeset pedig bőven akadt, forrásaink között a szándékos gyújtogatástól a villámcsapásig nagyon sok oka volt a nagyobb erdőtüzeknek. 1885-ben például a Czerinai és a Zsigárdi erdőben volt nagy pusztulás: Zsigárdon 3 hold fenyőcsemete, míg Czerinán 8 holdnyi terület pusztult el, itt már az értékeesebb tölgy és bükk is bőven előfordult. Az újratelepítés költségeit a biztosító fedezte, de a munka végrehajtása az erdőgazdaság feladata volt.⁵⁶

Még meg kell jegyeznünk, hogy sok esetben nem csak az azonnali, vagy hosszú távú haszon vezette az uradalmat. Sok helyen valóban igen leromlott állapotban voltak az erdők, amit célszerű volt kivágni, illetve később újratelepíteni. S nem is értek véget az erdőirtások. Amikor 1896-ban 20 évre bérbe adták a Kanizsai uradalmat Linczer Béla budapesti gyárosnak, a bérlő vállalta, hogy a Kanizsától délnyugatra lévő, de már Szepetnek közigazgatási határához tartozó 1186 holdas gyótapusztai erdős területet kiirtja, s művelésre alkalmassá teszi.⁵⁷ Helyén az uradalom egy új majort kívánt építeni, 45 000 forintos költséggel. A major tervezését és felépítését Roman Morandini építészeti vállalkozása nyerte el.⁵⁸ A gyótai erdőirtás, a terület megtisztítása és a major felépítése 10 évig tartott. A Gyótapusztán létrehozott major az uradalom egyik legjobban működő üzemévé vált a későbbiekben. A gyótai erdőirtás után újabb nagy pusztítás már nem történt, így a későbbiekben egészen a második világháború végéig, a herceg Batthyány–Strattmann uradalmi erdészet stabilan mintegy 3300 holdon gazdálkodott.⁵⁹

Befejezés

Láthattuk: a magyarországi erdők tulajdon szerinti sokszínűsége esetünkben egyáltalán nem jelentkezett: a Kanizsa környéki erdők vagy a város, vagy az uradalom kezében voltak.⁶⁰ De az elmondottakból kitűnik, hogy a makrogazdasági folyamatoknak jelentős hatása volt a helyi gazdálkodásra, aminek eredményeképpen a város körüli területeken az erdők állománya rövid idő alatt alaposan lecsökkent. Tanulmányunk elején még azt írhattuk, hogy 1811-ben a város határának 45%-át még erdők borították, míg a század vége felé, 1895-ben már csak 27%-nyi terület minősült erdőnek.⁶¹ Uradalmi szinten vizsgálva még rosszabb a helyzet: 61%-ról 33%-ra csökkent az erdők aránya. Ugyanakkor az is tagadhatatlan, ahogy az erdőfelügyelőségek kiépülésével, s nem utolsósorban az uradalom minőségi erdőkezelési gyakorlatával egy új folyamat is elindult: kialakult a modern erdőgazdálkodás.

JEGYZETEK

1. A tanulmányban szereplő össze területi mértékegység a korban szokásos kat. holdban történik (1 hold = 1600 négyszögöl, vagyis 0,58 hektár).
2. Vas Megyei Levéltár. Gróf Batthyány Lajos hitbizomány iratai (a továbbiakban VML. BLHI). 11. doboz, III. 26/61. (Ezúton mondok köszönetet a szombathelyi levéltár igazgatójának, Tilcsik Györgynek, s a levéltár többi dolgozójának a kutatás során nyújtott segítségért.)
3. Nem tárgya írásunknak az ügy jogi szemléletű vizsgálata, de az világos, hogy a jogeset kapcsán feltárul a korabeli világ számos sajátos, sokszor korrupciós vonása.
4. Zala Megyei Levéltár (a továbbiakban ZML). Nagykanizsa város levéltára. „Kis- és Nagykanizsa Város Birtok főkönyve a hitelesített adó-cataster szerint”. 1871. október 5.
5. A hg. Batthyány hitbizomány a körmendi, a nagykanizsai, az intai, a ludbregi és a trautmansdorfi uradalomból állt össze. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL.). P 1313. Fasc. 138. No. 14.

6. Páll Miklós (1957) 278. p.
7. Halis Évkönyv (2005) 85. p.
8. Kerecsényi Edit (1987) 298. p.
9. MOL. P 1313. Fasc. 37. No. 514–520.
10. Zalai Közlöny, 1873. február 5.
11. MOL. P 1322. Fasc. 116. No. 328–336.
12. Elég lehet itt a hatalmas karriert befutó Gutmann-családra utalni. Lásd: Kerecsényi Edit, 1979.
13. MOL. P 1322. Fasc. 156. No. 312–313.; illetve VML. BLHI. 43. doboz, 1871. május 9-i jelentés.
14. VML. BLHI. 43. doboz, 1871. május 9-i jelentés.
15. www.1000 év törvényei. 1879. 36. tc. II–III. fejezet.
16. Lásd az államerdészetről írtakat Hakonczy Zoltán, 1971. munkájában. A két világháború közötti időszak változásairól lásd Szakács László, 1991. 3. 5–63. p.
17. Erre szükség is volt, mert sok helyen előfordult, hogy a közbirtokosság elkezdte az erdőt kiirtani, és szántóvá vagy legelővé alakítani. Lásd: T. Mérey Klára, 2007. 134–135. p.
18. ZML. Nagykanizsa város levéltára. „Kis-és Nagykanizsa Város Birtok főkönyve a hitelesített adó-cataster szerint”. 1871. október 5.
19. Ez elég általános tendencia volt. Lásd: Magyar Eszter, 2002. tanulmányát.
20. Barbarits Lajos, 1929. 79. p.
21. Lásd például: Erdészeti Lapok, 1922. február; amikor is a város kezében lévő 3115 holdas erdő üzemtervére kerestek szakembert.
22. Barthos Gyula, 1949. április.
23. Halis Évkönyv (2005) 85. p.
24. Magyarország városainak háztartása (1916) 218–217. p.
25. Páll Miklós, 1957. 278. p. Ezek közül a szurkosfenyő szinte egyedülálló ma is az országban, a gördővényi terület ma természeti védett föld.
26. Nagykanizsa város tanácsának jelentése 1887-ről. Zalai Közlöny, 1887. május 19.
27. Lásd például: Zalai Közlöny, 1901. november 16. Beszámoló a város 1902-re tervezett költségvetéséről.
28. Zalai Közlöny (1899) február 25.
29. Zalai Közlöny (1895) augusztus 31.
30. Rákosy Anna (2006) 182. p.
31. MOL. P 1313. Fasc. 138. 1871. év.
32. Zalai Közlöny, 1872. május 2. Érdekes módon az ország más vidékein az ilyen egyben lévő nagybirtokok nem voltak népszerűek, sok helyen az uradalmat feldarabolva, kisebb egységekben adták bérbe. Erre egy példa a hatalmas kiterjedésű tatai- és gesztesi uradalom. Lásd: Szabad György (1957) 404–420. p.
33. VML. BLHI. 36. doboz, 1885. év.
34. Burgenländisches Landesarchiv. Abteilung Batthyány: Landesforschungsarchiv. Herrschaftsarchiv Kittsee (A továbbiakban BLA. AB. LFA. HK.). Nagykanizsa. Gazdasági számadások, 1875–1918. Pálffy Alajos 1856-ban született, 1884-től alkalmazta az uradalom. Az erdőmester fizetése az első világháború előtti években 4000 korona volt, amihez 4 hold szántó, 0,5 hold kert járt, de kapott tűzifát is, valamint 4 marha és 12 sertés tartására lehetőséget. Lásd még: Magyarország és Külföld. 1898. (II. évfolyam.) 9–10–11. szám, 18. p.
35. Ezt a korabeli legfontosabb szaklap, az Erdészeti Lapok cikkei is megerősítik. Barthos Gyula egyébként 1919. november 12-én az uradalom erdőtisztje, majd pedig 1924-ben az erdőhivatal vezetője lett. Ő irányította az uradalmat 1945-ig, amikor államosították az erdőket. Életrajza: Erdészeti Lapok, 1999. december, 376. p.
36. BLA. AB. LFA. HK. Nagykanizsa. Gazdasági kimutatások, 1875–1918. Uradalmi zsoldmutató tábla, 1914.
37. Ugyanott. 1916. január 31.
38. MOL. P 1313. Fasc. 139. No. 276.
39. VML. BLHI. 43. doboz, 1871. év.
40. Az arányokhoz: A magyar korona országainak (1897) 1. kötet, 274. p.; ill. Simonffy Emil (2002): 120. p.

41. VML. BLHI. 11. doboz, III. 26/61. Zarka Sándor hitbizományi gondnok a szombathelyi törvényszéknek írt levele. 1879. október 11.
42. VML. BLHI. 11. doboz, III. 26/61. Zarka Sándor hitbizományi gondnok tényállás ismertetése a Zala megyei hatóság kiküldöttsége számára a kanizsai uradalomban végrehajtott erdőirtásról. 1879. október 11. A levél ugyanazon a napon íródott, mint az előbb indexben közölt beszámoló.
43. MOL. P 1313. Fasc. 139. No. 95–101.
44. Ugyanott.
45. MOL. P 1313. Fasc. 139. No. 453–481.
46. A tervrajzok döntő többsége a VML. BLHI. 43. doboz iratai közül került elő.
47. Orosz István (1979) 1046. p. táblázata alapján számolva.
48. Galgóczy Károly (1877). A mű az MTA pályázatán magas díjat nyert.
49. Zala-Somogyi Közlöny, 1873. május 18.
50. Zalai Közlöny, 1895. szeptember 21.
51. T. Mérey Klára (2007) 133. p.
52. Lásd erre vonatkozóan: Magyar Eszter, 2002. munkájában bemutatott eseteket.
53. VML. BLHI. 11. doboz, III. 26/70. 1875. év.
54. VML. BLHI. 11. doboz, III. 26/70. 1876. március 28.
55. MOL. P 1313. Fasc. 139. No. 98. 1879. október 10.
56. VML. BLHI. 36. doboz. 1885. május 2. Gazdatiszti jelentés.
57. VML. BLHI. 16. doboz. A bérletre meghirdetett gazdaságok listája. 1895. április 2.; illetve VML. BLHI. 17. doboz. Szerződés Linczer Béla nagybérelővel. 1896.
58. VML. BLHI. 17. doboz. Szerződés Roman Morandinivel. 898. augusztus 27.
59. MOL. P. 1322. Fasc. 100. No. 675.
60. Kolossváry (1975) 56. p. Magyarországon 1896-ban a mintegy 7,5 millió hektárnyi erdő állami, törvényhatósági és községi, közbirtokossági, magánalapítványi, közalapítványi, hitbizományi, egyházi testületi és személyi, részvénytársasági és magánbirtokosok között oszlott meg.
61. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, 1897. 1. kötet, 274. p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, 1897. 1. kötet. KSH.
- Barthos Gyula (1949): Vázlatok az „állami kezelésbe” vett erdők köréből. Erdészeti Lapok, 1949. április.
- Barbarits Lajos (1929): Nagykanizsa. Magyar városok monográfiája 4. Budapest.
- Galgóczy Károly (1877): Az erdőségek és a befásítás fontossága Magyarországon éghajlati és nemzetgazdasági tekintetben. Budapest.
- Hakonczay Zoltán (1971): Az államerdészet 90 éve. Erdészeti lapok, 1971. június.
- Halis István (2005): A Békástói erdő. In: Halis Évkönyv (Szerk.: Czupi Gyula). Nagykanizsa, 2005. 79–96. p. Halis István Városi Könyvtár.
- Horváth Gyula (1861): Kanizsa város története s annak jelen viszonyai. Kanizsa.
- Kaposi Zoltán (2009): Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai 1743–1848. Nagykanizsa. Czupi Kiadó.
- Kaposi Zoltán (2008): Város és agrárrendszer a polgárosodás korában. A mezőgazdaság változásai Nagykanizsán. In: Műhelytanulmányok, 2008. 4. Pécs. PTE KTK.
- Kerecsényi Edit (1987): Az erdő szerepe a zalai parasztság 18-19. századi gazdálkodásában. In: A dél-dunántúli aprófalvak és szórványok település és társadalomtörténete. Zalai gyűjtemény 27. Zalaegerszeg.
- Kerecsényi Edit (1979): A nagykanizsai Gutmann-család felemelkedése a nagyburzsoáziába. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiából. Zalai Gyűjtemény 12. Zalaegerszeg.
- Kolossváry Szabolcsné (1975): A magyar erdőgazdálkodás történelmi fejlődése. In: Az erdőgazdálkodás története Magyarországon (Szerk.: Kolossváry Szabolcsné). Budapest, 1975. Akadémiai Kiadó.

- Magyar Eszter (2002): Az 1879. évi erdőtörvény kibocsátásának körülményei. Agrártörténeti Szemle (44. évf.), 2002. 3–4. 319–348. p.
- Magyarország városainak háztartása az 1910. évben. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 58. kötet. Budapest, 1916. KSH.
- Orosz István (1979): Magyarország mezőgazdasága a dualizmus első évtizedeiben. In: Magyarország története 1848–1890 (Szerk.: Kovács Endre). Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó.
- Páll Miklós (1957): A Nagykanizsa-környéki homokterületek fásításának kérdései. Erdészeti Lapok.
- Rákossy Anna (2006): Batthyány Gusztáv, a hitbizomány birtokosa 1870–1883 között. In: A Batthyányak évszázadai (Szerk.: Nagy Zoltán). Kőrmend–Szombathely, 181–186. p.
- Simonffy Emil (2002): A polgári földtulajdon kialakulása és a birtokmegosztás Délnyugat-Dunántúlon. Zalaegerszeg. ZML.
- Szabad György (1957): A tatai- és gesztesi Eszterházy uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Szakács László (1991): Az erdészeti igazgatás Zala megyében a két világháború közt (1919–1946). Az erdőfelügyelet és az erdőgazdálkodók hivatalai. Erdészettörténeti Közlemények, 1991. 3. 5–63. p.
- T. Mérey Klára (2007): Somogy megye gazdasága és társadalma a dualizmus idején. In: T. Mérey Klára: Település – megye – régió. Pécs. 119–171. p. MTA RKK. Pécs.